

Erős Vilmos: Populus, plebs, rusticus.
(Szabó István „harmadik utas“ társadalomtörténete.)

MTA doktori értekezés tézisei

Debrecen, 2021.

I./Célkitűzés:

A disszertáció Szabó István teljes történetírói életművéről, azaz a Debrecen és az Alföld történetével foglalkozó írásaitól kezdve, a népiségtörténeti tanulmányokon keresztül az életműben talán a legnagyobb szerepet játszó parasztságtörténeti/társadalomtörténeti tanulmányairól kíván egy összefüggő képet adni. (A disszertáció – természetesen – számos biografikus elemet tartalmaz és tisztáz, ugyanakkor nem biográfia) A kérdéskör előtanulmányaiként jelen sorok szerzője korábban több írást és számos forráspublikációt tett közzé, utóbbiakat majdhogynem teljesnek tekintve Szabó István életművére vonatkozóan.¹ A szerző elérkezettnek látta az időt ezzel kapcsolatos kutatásai összegzésére, egységes „narratívába” való foglalására. Amint a következőkből kiderül, ez még mindig nem kíván teljes Szabó István monográfia lenni (például a szerző nem foglalkozik behatóan Szabó István Debrecen és az Alföld történetére vonatkozó tanulmányaival, de a népiségtörténeti kutatásaival sem²). Ugyanakkor az itt tárgyaltak Szabó István életművének nagyobb részét ölelik fel, jól mutatják tehát a szerzőnek akár a teljes Szabó István-i életműre vonatkozó nézeteinek körvonalait.

Amint a következőkből szintén kiderül a szerző alapvetően tematikus és strukturális megközelítésben elemzi Szabó István életművét (pl. a parasztság történetére vonatkozó eredményeket a középkortól kezdi, s az újkoron keresztül jut el a 19. századig, illetve a kapitalizmus koráig). Azonban a tárgykörben való elmélyülés során többé-kevésbé kirajzolódott, hogy mindez (mint ahogy a Debrecen és az Alföld, illetve a népiségtörténeti tanulmányok sorrendje is) egyfajta kronologikus egységet is alkot. Tehát sok tekintetben párhuzamos Szabó István életművének időbeli alakulásával. Ennek megfelelően az itt tárgyalt munkák az 1930-as évek végétől kezdődnek, s főként az 1940-es évek második felén, illetve az 1950-es éveken keresztül Szabó István életének utolsó évtizedét is felölelik. (Az utolsó fejezet címe is utal minderre.)

1

Vö. a jegyzék a szerzőnek a kérdéskörrel kapcsolatban megjelent tanulmányairól a következőkben.

² De pl. Erős V., 2017. 19-52.

II./Módszer, források.

A disszertáció alapja lényegében egy forrásgyűjtemény, amely az országosan ismert és nagyra értékelt debreceni történészprofesszor, Szabó István életművéről ad részletes áttekintést. Az itt felhasznált anyag döntő része a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található. Ez a Szabó István hagyatékát képező anyag meglehetősen sokrétű és kiterjedt. Magában foglal számos Szabó István által írt, illetve hozzá intézett levelet, lektori véleményeket, kiadatlan előadásszövegeket, pro memóriákat és egyéb feljegyzéseket. De ezen kívül hasznosítottam a Szabó István örökösének birtokában lévő hagyatéki anyagot is, például a Debrecen történetével kapcsolatos újságcikkek jelentős része is eredetileg innen származik. Mindezekon felül a szerző felhasznált olyan cikkeket, illetve tanulmányokat is, amelyek korábban, Szabó István életében már megjelentek. Olyanokat, amelyek részint nem szerepelnek a Szabó István életművét bemutató bibliográfiában; részint korábban megjelentek ugyan – s az említett bibliográfia is tartalmazza őket –, viszont Szabó István többször is gondolt újbóli kiadásukra, azonban ez életében végül nem történhetett meg, elsősorban ideológiai okokból.

A felhasznált források közül különösen is kiemelném levelezését, pl. Hajnal Istvánhoz, Mályusz Elemérhez, Domanovszky Sándorhoz, Maksay Ferenchez, Léderer Emmához, Ila Bálinthoz, Varga Endréhez, Eperjessy Kálmánhoz írott leveleit, amelyekből alapvető elvi állásfoglalások is leszűrhetők. De itt szerepel két 1945 utáni előadása a parasztság történetének problematikájáról, részletek lektori véleményeiből, amelyeket a Spira György által szerkesztett parasztságtörténeti szintézisről, a készülő egyetemi tankönyv különböző változatairól (1954, 1959), vagy pl. a Maksay Ferenc által szerkesztett „Urbárium”-kötetről írt. Külön egységként kezelhető (bár a kiadványban ezt nem különítettem el) „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötetrel összefüggő nagyarányú és szintén elvi jelentőségű vita háttérét megvilágító anyag. Itt felhasználok pl. Szabó Istvánnak a Társadalmi Szemléhez írott (meg nem jelentetett) válaszcikkét, az 1949-es őszi Történelmi Társulati vándorgyűlés előkészítését, bemutató levelezést, illetve Szabó Istvánnak az ott elhangzott előadását és felszólalás-tervezetét is. Igen fontosnak tekintem azonban az 1952-es Kossuth-tanulmánnyal kapcsolatos iratváltást is, mert jelzi, hogy a történész 1848-49-es nézeteivel szembeni támadások később sem szűntek meg.

Ebből az időszakból még a Szabó István életútjával és életművével összefüggő több egyéb forrást is felhasználok, így 1952-es Kossuth-előadását, 1956-os Hunyadi-előadását, a bibliográfiák által eddig nem ismert 1957-es recenzióját Veres Péterről,

dc_1911_vagy pl. F. Csanak Dórával való levélváltását, amely a Móricz Zsigmonddal való 1942-es találkozás háttérébe enged bepillantást. De fontosnak tekinti a szerző a Jakó Zsigmonddal, Illa Bálinttal, Bartha Antallal, Dienes Istvánnal, Thirring Lajossal, vagy akár a Hadtörténeti Közlemények szerkesztőségével történő levélváltásait, ezen felül Szabó Istvánnak a különböző szerzők (pl. Szabad György, Történelem szakköri kiadvány, Szántó Imre, stb.) műveiről írott említett lektori véleményeit is.

Mindezen forrásokon felül természetesen alapvetőnek tekintette a szerző Szabó Istvánnak még életében nyomtatásban megjelent műveit, többek között egyetemi előadásait és jegyzeteit, amelyek számos vonatkozásban árnyalják és mélyítik a róla alkotott ismereteinket.³

A disszertáció forrásbázisában fontos szerepet játszik Szabó István műveinek recepciója is. Több lektori véleményt (Pl. Mérei Gyula, Sinkovics István, Méri István, stb.), különböző műveiről, illetve az általa szerkesztett kötetekről készült recenziót (Hanák Péter, Kristó Gyula, Kósa László, Maksay Ferenc és mások tollából) is felhasznált a disszertáns, amelyek további értelmezési alternatívákat nyújthatnak. E recepcióhoz kapcsolódik a Szabó István életművéről szóló korábbi irodalom számba vétele is, illetve az azzal történő szembesülés. Ez az irodalom már a második világháború előtti időszakra nyúlik vissza, s a háború után főként Sándor Pál, Léderer Emma, Pamlényi Ervin, Hoffmann Tamás, Várdy Béla, a Szabó István tanítványok (Für Lajos, Orosz István, Rácz István, Gyimesi Sándor) valamint pl. Balogh István, Wellmann Imre, Szabad György, Kosáry Domokos, Fáy Béla, Faragó Tamás értelmezéseire reflektál a szerző. Felhasználja ezeken felül a historiográfiai összefoglalások, pl. Gunst Péter, Csíki Tamás, Kriston Pál, Romsics Ignác Szabó Istvánra vonatkozó megállapításait is.

A disszertációban egy fontos módszertani szempontot is felvet a szerző⁴. Nem egyszer találkozott azzal a vélekedéssel (részben Szabó István tanítványainak részéről is), sőt talán ez megközelítés a túlnyomó a történészek körében: historiográfiát úgy kell művelni, hogy az elemzendő történész által vizsgált korszak forrásanyagában (és irodalmában) kell elmélyedni, s ezt kell összevetni a történész eredményeivel. Így meg lehet állapítani, hogy megállapításai mennyire maradandók („állják ki az idők próbáját”). (Külön kategória mindebben azok véleménye, akik szerint a történész/tudós nézeteinek a rekonstrukciója – bármely kiemelkedő tudósról is van szó – még nem is üti meg a tudományosság mértékét. Miért ne lehetne az?

---

³ Ezek közül meg lehet említeni például Szabó István recenzióit Szekfű Gyula, Veres Péter és Györffy György műveiről, amelyek nem szerepelnek az életművével kapcsolatos korábbi bibliográfiákban. Vö. Bitskey I-né, 1982. Balogh I., 1978. 453–458.

⁴ Vö. még A harmadik út felé, 2006. 9–11.

dc_1911Ezek szerint Christop Strupp Huizinga-monográfiája nem tudományos?⁵A kérdés inkább az, hogy miből építkezik, használ-e fogalmakat, elemez-e, stb. Szóban forgó szerzők semmi ilyesmivel nem támasztják alá kijelentésüket, ami viszont így csak kijelentés, kinyilatkoztatás marad- tehát éppen ez nem a tudományos álláspont.)

A historiográfia nemzetközi irodalma⁶ nem feltétlenül osztja ezt a véleményt. Egy történész életművének bemutatásában/elemzésében ugyanis, bár nyilvánvalóan felhasználjuk a vizsgált problémára vonatkozó kutatások eredményeit, a döntő mégiscsak az, hogy az elemzendő történész életművének, eredményeinek, megállapításainak különböző vonatkozásait valamilyen összefüggésbe hozzuk, elhelyezzük lehetőség szerint a kor/korok különböző diskurzusaiban, valamilyen fogalmat alkossunk róla, stb.⁷

Ehhez pedig elsősorban az ehhez szükséges forrásokat kell megkeresni és megszólaltatni, pl. az az említett recepciót, de pl. a történész (saját és hozzá írt) leveleit, esetleg újságokban/napilapokban megjelent cikkeit, előadás fogalmazványait/kiadatlan előadásait, lektori véleményeit, programtervezeteit, stb. (nyilván annak függvényében, hogy milyen ilyen konkrét anyag áll rendelkezésre). Mindezek mellett az sem árt, ha – lehetőség szerint – a történetírás általános alakulásáról is kialakítunk valamiféle összképet, hiszen ennek alapján tudunk állást foglalni arról a kérdésről, hogy mikor mi számít európainak/vagy „modern”-nek. Már 2006-os kiadványom előszavában is felvettem, hogy Szabó István

---

⁵ De számos példát lehetne itt is hozni még olyan monográfiákra, amelyek történészek életművét, azaz nézeteit dolgozzák fel. Vö. pl. Jiri Koralka, 2007. Dénes I. Z., 2015.

⁶ Ebből a nemzetközi irodalomból ki lehet emelni például a svájci Christian Simon meghatározását, aki a következőképpen jelöli meg egy történész életműve értelmezésének kereteit, illetve forrásbázisát.

"Nur Rezeptionsdokumente geben darüber Auskunft, wie der fragliche Text jeweils verstanden wurde und welche Richtung er also auf die Zeitgenossen und die Nachwelt wirklich ausübte. Diese Dokumente können z.B. Briefstellen, Rezensionen, Vorlesungsnachschriften, Lehrbuchparagraphen sein, aus denen hervorgeht, wie für uns interessante Texte von bestimmten Gruppen zu bestimmten Zeiten verstanden wurden. Ohne diese Frage ist eine historische Auseinandersetzung auch mit Werken der Geschichtswissenschaft unvollständig."Vö. Ch. Simon, 1996. 276.

A svájci szerző felvetéséhez még azt lehetne hozzáfűzni, hogy természetesen az is roppant fontos, hogy a szerző, tehát maga a történész hogyan értelmezte saját műveit, különböző állásfoglalásait, mit tartott bennük elvi jelentőségűnek pl. Ezért azután saját előadásvázlatai, lektori jelentése, levelei és akár műveinek töredékei, vagy változatai is roppant sok információt és eligazodási pontot tartalmazhatnak.

Utóbbi szempontot veti fel Leon J. Goldstein, aki a szuperstruktúra és az infrastruktúra fogalompárban járja körül az itt felvetődő jelenségeket. A szuperstruktúra a mindenki számára látható szövegeket jelenti, tehát elsősorban a történész publikált könyveit és tanulmányait. Az infrastruktúra ezzel szemben olyan szellemi tevékenységekre összpontosít, amelyek segítségével e művek készültek. Vö. Leon J. Goldstein, 1976. Illetve Törő L. D., 2017.

Meg lehet még említeni ebben a vonatkozásban Michel Foucault alapvető megkülönböztetését dokumentum és monumentum között. A következőkben felhasznált források elsősorban így a monumentum értelmében relevánsak, azaz nem azt akarják rekonstruálni, hogy történtek pl. a Szabó István által elemzett dolgok „valójában”, hanem az utólagos diskurzus, jelen esetben Szabó István nézeteinek az értelmezése szempontjából jelentenek kiinduló pontot vagy „evidenciát” (utóbbit viszont a Robin Georg Collingwood által kifejtett értelemben).

⁷ Sokszor egyébként, annak is mérhetetlen nagy a jelentősége, hogy a történész egy bizonyos szövege a későbbiekben, esetleg teljesen más politikai-kulturális kontextusban ugyanúgy jelenik-e meg, vagy változtatásokkal (s persze, hogy ezek milyenek és miért vannak).

dc_1911-21 művének ilyen jellegű (s az alábbiakban érvényesíteni kívánt) megközelítését (ha úgy tetszik „falszifikációs”⁸⁾ próbának is szánom mindennek igazolására.

Nyilván elképzelhető, hogy a későbbi kutatás jelentősen korrigálni fogja a következőkben kifejtetteket, az azonban bizonyos, hogy a korábbi Szabó Istvánról szóló irodalomhoz képest legalább egy vonatkozásban döntő változást jelentenek az alábbiak: a korábbi irodalom jelentős/túlnyomó részével ellentétben nem pusztán néhány oldalban kimerülő „megemlékezés” vagy összefoglalás áll rendelkezésünkre, hanem egy több száz oldalas tanulmány, amely lehetőség szerint kitér az életmű számos vonatkozására, ezt megkísérli valamilyen összképbe foglalni, sőt fogalmat is alkotni róla/illetve értelmezni. Itt az elemzés már valóban Szabó Istvánról szól, nem az általa vizsgált korszakokról⁹, s így válik nemcsak alapvetően historiográfiai jellegűvé, de egyáltalán történészi szempontból értékelhetővé, hogy ne mondjam „tudományos”-sá.

III./Az elért eredmények összefoglalása:

A disszertáció - egy a Szabó Istvánról szóló korábbi irodalmat ismertető bevezető jellegű rész után - öt nagyobb egységben/fejezetben elemzi Szabó István Debrecen és az Alföld történetére vonatkozó, valamint a népiségtörténeti és társadalomtörténeti/parasztágtörténeti tanulmányait. A parasztság történetével összefüggő tanulmányok s az elemzés alapvetően követik a magyar történelem kronológiai sorrendjét, azaz a középkori magyar történelem kérdéseivel kezdődnek, majd a kora újkori parasztság történetével foglalkoznak, végül a 19. századi, főként az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, valamint a dualizmus korának parasztágtörténetével összefüggő kérdéseit tárgyalják. Érdekes módon azonban, mindezt az 1930-as évek végétől kezdve, a tanulmányok e sorrendje több szempontból párhuzamos Szabó István életútjával, tehát az életművének 1940-es, majd az 1950-es és 1960-as évekbeli alakulásával.

Az első egységben a szerző Szabó Istvánnak a Debrecen és az Alföld történetével összefüggő írásait veszi górcső alá, amelyek az 1920-as évektől az 1940-es évek végéig, „A

⁸ A fogalmat természetesen a Karl Popper által megjelölt értelemben használva.

⁹ Még a felvetés is abszurd, hiszen így a Szabó István által elemzett középkorban, kora-újkorban, legújabb korban, kellene „szakember”-nek lennünk, de akkor mihez kell értenünk mondjuk „A parasztságszemléletünk alakulása”-ról, vagy „A parasztság a magyarság történetében” vagy a „Történelem és élet” értelmezésénél? [Hogy a „Nemzetszemlélet és magyarságtudat” című sorozatról ne is beszéljünk.] Itt persze az szokott lenni a válasz – a Szabó István tanítványok részéről is több esetben – hogy erről nem beszélünk, ezt kihagyjuk, mert nem tartozik a tudományos életműhöz, vagy pedig mindenfajta értelmezés nélkül publikálják. Másrészt pedig éppen Szabó Istvánnal kapcsolatban unos-untalan idézik kijelentését, miszerint „a történelem nem az enyészet őr”, tehát az eredményeknek/következtetéseknek a történész saját korára vonatkozó vonzata is van. Ezt azonban nem mutatják be, vagy olyan közhelyekkel intézik el, mint „hazafias”, „nemzeti” vagy „pártos”.

Vö. az összegzés még a jelen munkában, illetve az említett cikkek adataira a későbbiek.

dc_1911s2abadságharc fővárosa Debrecen” című kötetig, illetve az utóbbit ért támadásokig tartó periódust ölelik fel. A disszertáció fő megállapítása, hogy Szabó vonatkozó, alapjában helytörténeti írásai a kezdeti, inkább esemény-történeti (és az érdekességekre vagy a politikai kérdésekre való) fókuszálás után egyre inkább társadalomtörténeti tartalommal telítődnek. Mindennek egyfajta betetőződése az 1948-as centenáriumi kötet, s utóbbit övező herce-hurca során Szabó egyértelműen hitet tesz népi elkötelezettsége mellett. (Ez a népi elkötelezettség azonban korántsem azonos a fennálló hatalomnak a Szabó fogalom rendszerében inkább a plebs-szel azonosítható nép-fogalmával.)

A második nagyobb egységben a szerző Szabó István népiségtörténeti kutatásait foglalja össze és ad erről egy átfogó értékelést. A szerző fő megállapítása az, hogy ezek a munkák sok tekintetben köthetők Mályusz Elemér népiségtörténeti iskolájához (Szabó István mindezekkel összefüggésben Mályusz egyfajta tanítványának és tudatos követőjének tekinthető), ugyanakkor jelentősek az eltérések is: a népiségtörténetet több vonatkozásban diszkreditáló „néptalaj” és „kultúrtalaj” fogalom nála kevésbé érvényesül például, de nála is egy a szellemtörténet, mindenekelőtt Szekfü Gyula által reprezentált politikai nemzet fogalmával szembe állítható népi nemzet fogalma a domináns, a Szabó István által érvényesített fogalom-használat „populus” értelmében. Szabó István mindezt „A nemzetszemlélet és magyarságtudat” című több részes 1943-ban és 1944-ben megjelent tanulmányaiban fejti ki a legrészletesebben, amely 1941-es, nagylélegzetű népiségtörténeti szintézisének („A magyarság életrajza”) feltétlenül értelmezendő, eszmei-ideológiai/retorikai „pendant”-ja.

A harmadik nagyobb fejezet Szabó Istvánnak a középkori magyar parasztság történetére vonatkozó műveit elemzi. (A szerző itt nem kívánja teljesen kimeríteni a témát, a hatvanas évek falutörténeti monográfiáinak elemzésénél visszatér az akkor született, erre a korra vonatkozó tanulmányokra is.) Középpontban a „Tanulmányok a magyar parasztság történetéből” című kötet (1948) vonatkozó írásai állnak, de a szerző kitér Szabó Istvánnak „A jobbágyság kialakulása”(1940) című kéziratára, „A parasztság a magyarság történetében”, illetve „A parasztszemléletünk alakulása” című, feltehetően az 1940-es évek második felében tartott előadásaira, illetve a Székely Györggyel 1954-ben az 1351.évi törvények értelmezéséről folytatott vitájára is. Egyik fontos eredménye a disszertációnak annak a megállapítása és filológiai bizonyítása, hogy „A parasztság a magyarság történetében” című előadás, amely szorosan kapcsolódik Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz is, eredetileg az említett kötet, a „Tanulmányok a magyar parasztság történetéből” bevezető írása volt, s így elvi jelentőséggel bír. Szemléleti vonatkozásban pedig a szerző szerint Szabó István nézeteinek hátterében egy a népi ideológiához közel álló felfogás húzódik meg (a szerző a kapcsolatot több dokumentummal igazolja). Ennek elemei részben a parasztság

dc_1911k_21 középkori emelkedő helyzetéről szóló tézis, illetve a magyar parasztság és társadalom Nyugat- és Kelet Európa közötti átmeneti helyzetéről vallott felfogás, amely a népiekhez közel álló Hajnal István hatását is tükrözi. (A szerző Szabó István és Hajnal István kapcsolatára is több filológiai bizonyítékot szolgáltat.)

A disszertáció következő nagyobb egysége Szabó Istvánnak az újkori parasztság történetére vonatkozó nézeteit elemzi. Az itt vizsgált munkák részben szintén a „Tanulmányok a magyar parasztság történetéből” című kötet vonatkozó írásai, de alapvető „A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyságkorában” című kötet, a hajdúkról szóló tanulmányok, az „Úr és paraszt a magyar élet egységében” című kötetben megjelent tanulmány, vagy „A jobbágy megnevesítése” is. Mindezekon felül a szerző nagy számú dokumentumot hoz e tanulmányok gondolati háttérének megvilágításához, Szabó István 1950-es évekbeli lektori véleményeiből, leveleiből, külön szól a Szabó István által még az 1940-es évek közepén kezdeményezett nagyszabású, a parasztságtörténettel összefüggő forráskiadvány-sorozat hányattatásairól (amelyet azért vettek ki a kezéből az 1950-es években, mert jobbágy és földesúr viszonyát túlságosan is „patriarchális”-nak mutatta be); de elemzi a szerző Szabó Istvánnak az 1950-es években tartott egyetemi előadásainak a szövegét is, amelyben egy másfajta fórum előtt ismétli meg az egyéb tanulmányokban kifejtett eredményeit, illetve ezeket egy szélesebb horizontba illeszti.

A szerző konklúziói szerint ekkor is alapvető Szabó Istvánnak a népi irányzattal (pl. Veres Péterrel) való kapcsolata. Tanulmányainak háttérében azonban a korszak mesternarratívájának számító „második jobbágyság”-ról/elkanyarodásról szóló tézissel való opposíció tűnik. Alapvető mindebben Szabó Istvánnak a Domanovszky Sándor-féle mezőgazdaság történeti irányzat eredményeihez (és tagjaihoz, pl. Wellmann Imre, Ila Bálint, Sinkovics István, Bakács István, rajtuk kívül az inkább Mályusz Elemérhez közelebb álló Maksay Ferenc, Fügedi Erik, Jakó Zsigmond) való kapcsolata.

Ennek alapvető eredménye a Grundherrschaft és a Gutsherrschaft fogalmainak/modelljének a kora újkori magyar fejlődésre való adaptálása, amelyeknek végső összegzéseként Szabó István azt állapítja meg, hogy a magyar fejlődés ebben a vonatkozásban is egy átmeneti helyzetet képvisel Nyugat és Kelet-Európa között. 1514 után ugyanis, bár beszélhetünk egy fajta megmerevedésről, megtorpanásról és refeudalizációról, a magyar jobbágy helyzete azonban lényegesen kedvezőbb, mint a kelet-európai (főként orosz) jobbágyságé, hiszen különböző birtoklási formákkal rendelkezhetett, mezővárosokba költözhetett, végvári katonának vagy hajdúnak állhatott. De nem volt számára lezárt a nemessé válás útja sem, fontos szerepet tulajdonít a különböző szabadságokkal rendelkező

dc_1911_rusticus¹⁰ (manumissi, exempti, kontraktualista, taksás) rétegeknek, s maga a nagybirtok is jelentős mértékben (alkalmanként túlnyomóan) a jobbágyüzemeken nyugodott, tehát a kelet-európai Gutswirtschaft modelljével nem azonosítható. (Szabó István itt is a köztes helyzetet állapítja meg).

A disszertáció utolsó nagyobb fejezete Szabó Istvánnak a parasztság 19. századi történetére vonatkozó munkáival, illetve a középkori falutörténeti monográfiáival (valamint a részben ezekhez is kötődő tanulmányaival) foglalkozik. Különösen fontosak itt az 1848/49 jobbágy-problémáit elemző írások, amelyek értelmezéséhez a szerző korábban szintén ismeretlen, terjedelmes forrás-anyagot mozgósít. Ennek alapján bizonyítja például, hogy Szabó Istvánnak a végül 1959-ben megjelent, Kossuth és a jobbágyfelszabadítás kérdését feszegető tanulmánya eredetileg az 1952-es Kossuth- Emlékkönyv számára készült (végül „csak” a Századokban megjelent) írás egyik kihagyásra kárhozott részlete volt. Az e tanulmányokat övező diskurzus elméleti háttérében az rejlett, hogy Szabó István szerint a korszakban Kossuth -nak a szabad föld megteremtésére irányuló, s az „érdekegyesítés” jegyében fogant programja volt aktuális és reális, míg a hivatalos ideológiához kötődő narratíva (Szabó István marxista ellenfelei) a földosztásnak a baloldali radikálisok által követelt programját tartották követendőnek, illetve pozitívnak.

A szerző kitér a Szabó István által szerkesztett kapitalizmus-kori parasztságtörténeti kötetek bemutatására is, ahol részben érinti a tanya-kérdéssel összefüggő, még az 1920-as évek végére nyúló tanulmányait is. Részben pedig Szabó Istvánnak azt az álláspontját bizonyítja, hogy bár e kötetek nem kívántak expressis verbis állást foglalni a kérdésben, sőt itt-ott a magyar fejlődésnek a kelet-európaival való rokonságát hangsúlyozták, s esetenként kifejezetten hangsúlyozták a magyar mezőgazdaság „porosz utas” jellegét, Szabó István a korábban kifejtettekből következően is, nem azonosult a „porosz út” gondolatával, s pl. a tanya-kérdés kiemelése (ami Erdei Ferencsel való rokonságát is felveti), az önálló magyar út hangsúlyozását sugallja. (Nem véletlenül adott teret az ekkori, általa szerkesztett kötetekben pl. Tokaj vagy Kismarja kapcsán a szabad paraszti fejlődést, a parasztpolgárosodás problémáit feszegető tanulmányoknak. De ehhez köthető a porosz utat nagymértékben cáfoló Szabad Györggyel való közeli kapcsolata, illetve a Függelékben közölt nagy ívű bírálata Szántó Imre könyvéről is, amely a 18-19.század eleji viszonyokra vonatkozóan cáfolja az egyre fokozódó paraszti kizsákmányolásra vonatkozó sémát.)

Nagyobb terjedelemben foglalkozik végül a szerző Szabó István két, a hatvanas évek második felében született falutörténeti monográfiájával. Itt az egyik alapvető álláspont a

¹⁰ Ez a rusticus kategória az emelkedési lehetőségeket magában rejtő társadalmi rétegeket jelöl, s egyfajta köztes helyet foglal el (vagy jelöl) Szabó István gondolatmenetében az inkább a háború előtt domináló (s egyfajta kompakt „népi” egységet megtestesítő populus fogalom, illetve az 1945 után erőteljesebben formát öltő (s kizárólag az alsóbb társadalmi rétegeket felölelő) plebs kategóriája között. A szerző e köztes (populus és plebs közötti) álláspont érzékeltetésére érvényesíti a disszertáció címében is ezt a Szabó Istvánhoz olyan közel álló terminust. Nem véletlen, hogy az 1960-as években született tanulmányaiban is gyakran visszanyúl ehhez.

dc_1911h21 foglalkás kori magyarság félnomád életmódjáról szóló tézis, amely szoros összefüggésben volt Szabó István másik alapvető megállapításával, miszerint a magyar falvak előzményének a téli szállás tekinthető. A másik lényeges álláspont ezzel kapcsolatban az, hogy Szabó István e munkákban is megismétli, megerősíti a korábbi vitákban kifejtett nézeteit pl. a középkori jobbágyság emelkedő helyzetéről, a középkorvégi pusztasodás motívumairól, valamint a mezővárosi fejlődés fontosságáról.

Egyik lényegbevágó itt kifejtett nézete a középkori falu „közösség”-i (Gemeinschaft) jellegéről való vélemény, amelyben világosan bizonyítható a német szociológia (Tönnies), de Hajnal István hatása is. Utóbbiak tudatos és szemléletileg releváns módon állították szembe mindezt az újkori kapitalista fejlődés „Gesellschaft”/üzletszerű és racionalista jellegével, mindezek befolyással voltak Szabó István nézeteire is. Mindezzel azonban ismét csak egy a népi ideológiához kötődő állásponthoz jutunk. Ez szemben áll a marxizmus közösségi/kollektivista alapállásával is, hiszen legalább annyira aláhúzza az egyén, az egyéni autonómia, legfőképpen az egyéni tulajdon lehetőségének a fontosságát is. A szerző ezért tartja legitimnek Szabó Istvánnak a középkori jobbágytelek kialakulásáról szóló, eddig ismeretlen tanulmányát is, melyet a függelékben teljes terjedelmében közöl.

(Mindezekon felül a disszertáció filológiai bizonyítékokat hoz Szabó Istvánnak a Méri Istvánhoz, Bartha Antalhoz, Dienes Istvánhoz, de másokhoz, így Thirring Lajoshoz, Szabad Györgyhez, részben Györffy Györgyhez fűződő kapcsolatáról, illetve nézeteik rokonságáról.)

Mennyiben jelentenek mindezek újat a korábbi Szabó Istvánnal foglalkozó irodalomhoz képest?

A fentiek ismeretében már minden bizonnyal el lehet vetni azokat az értelmezéseket, melyek szerint Szabó István „feudálkapitalista” vagy egyenesen „fasiszta” történész lett volna¹¹. Kétségtelen, hogy ezt a véleményt már megjelenése idején erőteljesen támadták (Léderer Emma), ráadásul az értelmezés elsősorban Szabó István háború előtti, illetve alatti (40-es évek eleji) műveire vonatkozott, bár pl. a földosztás kérdésében 1948-as tanulmányára is utal (tehát mégiscsak átfogó értékelés szándékával készült).

Minimum kétellyel kell fogadnunk ugyanakkor pl. Léderer Emma értékelését is¹². Hiszen az ő álláspontja ellen Szabó István is tiltakozott, miszerint 1945 előtt inkább a szellemtörténeti irányban „tévelygett”, s ebből találta meg a helyes utat a marxizmus felé, főként 1945 után. Azaz Szabó István igazi érdeme az lett volna, hogy marxistává vált/megtalálta az utat a marxizmushoz. Ezzel az értékeléssel egyébként Léderer Emma nem áll egyedül, hiszen Orosz István 1978-as értékelése szerint Szabó István már 1945 előtt is

¹¹ Sándor P. 1954. 373–419.

¹² Vö. Léderer E., 1964. 140.

dc_1911a21k közé a történészek közé tartozott, akik a legközelebb álltak a marxizmushoz, ekként minősített történészi tevékenységét Pamlényi Ervin (ő főként az 1960-as évekre vonatkozóan), vagy Kriston Pál is¹³.

Nem véletlen, hogy egy másik Szabó István-tanítvány viszont éppen ezt tagadta (igaz főként 1990 után, bár már 1978-ban is a „nemzeti” szempontokat érvényesítő történészként aposztrofálta, elsősorban egyetemi előadásai ügyén¹⁴). Rácz István egyébként a szellemtörténettel és a marxizmussal szemben határozta meg Szabó István pozícióját, tehát még a tanítványok részéről sem egyértelmű a marxizmussal való azonosítás, hogy Für Lajos vagy Borosy András értékeléséről¹⁵ már ne is beszéljünk. Mindenesetre a korábbiak alapján jogosan vonható le az a következtetés (nem menvén itt bele annak a nemigen belátható szövevénynek a boncolgatásába: mi is a „marxista történetírás”?), hogy Szabó István 1945 előtt biztosan nem volt marxista történész, elég csak (a számtalan egyéb érv mellett) a plebs és a populus megkülönböztetésére utalni, amikor a szociáldemokráciát (még 1944-ben is) azért bírálja, mert „nép”-en csak az alsóbb társadalmi rétegeket érti. De nyilván utalni lehet a Szabó elleni 1948-as támadásokra is, amelyek éppen azért indultak ellene, mert nem volt marxista („polgári”-nak vagy éppen „pozitivistá”-nak minősítették), s amennyiben most már konkrétan az 1945 utáni marxista történetírás mesternarratívájának tekintjük az „elkanyarodás”-ról és a „második jobbágyság”-ról szóló tézist, úgy Szabó István ismételen nem volt marxista, hiszen mindennek talán leginkább következetes cáfolója volt.

(Persze Szabó István életművében találhatók olyan pontok és források, amikor a marxizmusra hivatkozik és bizonyos azonosulás elemi megtalálhatók kijelentéseiben – pl. egyetemi jegyzeteiben), illetve akár az 1960-as években, pl. a kapitalizmus kori parasztság kötetek bevezetésében, stb. Nagy kérdés viszont, hogy ez életművének leginkább lényegi részét érinti-e, vagy pedig az utóbbi időben joggal előtérbe került probléma a „vörös farok” problémakörébe tartozik mindez.)

Viszonylag röviden lehet végezni azokkal az értelmezésekkel, amelyek Szabó István történetírását „eklektikus”-nak (Rácz István) vagy egyfajta „történelem alulról”(history from below) megközelítés reprezentánsának tekintik¹⁶. Az eklektikus jelző elvileg minden történészre érvényes, nincs olyan irányzat, amelynek általánosabb jegyei minden az irányzathoz kapcsolható történészre kivétel nélkül érvényesek lennének, így viszont a historiográfiai stúdiuma szétesne minimum több ezer történész „rossz végtelen” életrajzára, s

¹³ Pamlényi E., 1969. 12.

Orosz I., 1978. 50–56. Kriston P., 1991. 2/3.

¹⁴ Vö. Rácz I., 1998. Rácz I., 1999. 96–103. Rácz I., 2002. 9–16.

¹⁵ Vö. pl. Für L., 1976. 7–30. Borosy A., 2002. 13–18. Borosy A., 2003. 161–163. Illetve Orosz I., 1999. 104–108.

¹⁶ Vö. Rácz I., 1999, 96–103. 102. Fáy B., 1998. 24–37.

dc_1911-21 minden komolyságát elveszítené. Az eklektikus jelző használata (együtt pl. a „fragmentálódás”-sal) általában azt jelzi, hogy a kutató nem tud mit kezdeni az előtte tornyosuló anyaggal. (A „történelem alulról” minősítés, amelyet Fáy Béla persze csak kérdőjellel és ötletként vetett fel¹⁷, amennyiben a történeti antropológiai szemszög érvényesítését jelenti egyrészt túl korai Szabó István esetében, másrészt pedig legfeljebb a hatvanas évek falutörténeti monográfiáinak bizonyos aspektusaira érvényes.)

Sokkal több megfontolandót (sőt talán a legtöbbet) azokban az értékelésekben vélek felfedezni, amelyek Szabó Istvánt a „népi ideológia”, a népi szemlélet egyfajta párhuzamának, vagy egyenesen a reprezentánsának tekintik a történetírásban. Erre épült Für Lajos, Balogh István, részben Várdy Béla és Faragó Tamás véleménye, illetve támadói közül azok, akik „narodnyikizmus”-t vetettek szemére¹⁸. (Sándor Pál ezt inkább tagadja.) Érdekes módon a Szabó István tanítványok egy része – Orosz István, Rácz István – ezzel kevesebbet foglalkozik, s inkább a történész munkatársak, a Domanovszky-tanítványok, Hajnal István hatását húzzák alá.¹⁹

Úgy gondolom, hogy az ő interpretációjukban számos megfontolandó szempont van s Szabó István már a parasztság történetének középpontba helyezésével, a nemzeti-kisebbségi, demográfiai kérdések felvállalásával, általában a szociológiai szempont érvényesítésével, de a protestáns, s a magyarság „középpontját” az ország keleti felén, a Tiszántúlon, illetve az Alföldön megtaláló elkötelezettségével is számos vonatkozásban érintkezik a népi ideológiával. (Az érintkezés konkrét bizonyítására a korábbiakban számos forrást is hoztam, Móricz Zsigmondtól kezdve, Erdei Ferencen keresztül Veres Péterig.) Amint előzőleg utaltam erre, a korábbi irodalomból azonban kevésbé derül ki, hogy mi is ennek az érintkezésnek az igazi tartalma, hogyan érvényesül mindez Szabó történetírói koncepciójának kialakulásában, az egyes művek, sőt az egész életmű gondolatvezetésében.

A szerző véleménye szerint ugyanis Szabó nézetei alapvetően egy harmadik utas koncepción nyugodtak (ez a népi ideológia gerince), hiszen számos parasztságtörténetre vonatkozó tanulmányában fejti ki, hogy a magyar fejlődést átmenetinek a nyugat- és kelet-európai társadalmi alakulás között. Ez a felfogás szerintem a két világháború közötti ún. „művelődéstörténeti iskola” (Domanovszky Sándor) eredményeire nyúlik vissza, amely először vetette fel a magyar történeti irodalomban a termeltető és adóztató nagybirtok közötti különbség problémáját, ezzel részben a magyar fejlődés kelet-európai párhuzamait taglalta. Láthattuk, hogy Szabó István mindennek végső konzekvenciáit 1948 körül öntötte formába, amikor persze mondanivalója egy teljesen új kontextusba került, s a hivatalos ideológia a

---

¹⁷ Vö. Fáy B., 1998. 24–37.

¹⁸ Vö. a korábbiakban pl. Sági Vilmos, 1948-as támadások, Mérei Gyula, a Hadtörténelmi Közlemények, Gombár József, stb. kritikái.

¹⁹ Vö. Rácz I., 1989. 9–12.

dc_1911_21 „második jobbágyság” és az „elkanyarodás” tézisével a magyar fejlődés Kelet-Európához való tartozását próbálta igazolni. Mindezzel párhuzamos (s ezzel az ideológiával ellentétes) Szabó Istvánnak az az általános nézete, hogy tagadja a magyar történelemben az „osztályharc” motívumának átfogó magyarázó erejét, amivel párhuzamos a paraszti elnyomorodás, a földesúri kizsákmányolás fokozódása, az osztályharc élesedéséről szóló tézis.²⁰ Szabó István számtalan írásában mutatott rá a jobbágnyi emelkedés lehetőségeire már a középkorban is, a kora újkorban erre a mezővárosok, a végvári katonáskodás, a hajdúszabadság révén nyílt lehetőség, de általában is a nemessé válás alternatívája, a nemes és jobbágnyi állapot sok szempontból való összeszövődöttsége, „közösség”-e, később pedig pl. a tanyák bizonyítják, hogy a jobbágnyi állapot nem volt kilátástalan. (Szerintem bizonyos fokig ennek az átmeneti állapotnak az alátámasztására szolgál pl. Szabó Istvánnak a nomád-félnomád kérdésben való állásfoglalása, de az is, hogy 1848/49 eredményeit a nemesi vezetés, a nyugat-európaiaktól való eltérés és a hiányosságok ellenére pozitívnak, a hasonló kelet-európai jelenségektől mindenképpen előbbre mutatónak tartja.)

Hozzá kell fűzni mindehhez ugyanakkor, hogy Szabónak e „harmadik utas” felfogása nem kezdettől fogva jellemző nézeteire, s fokozatosan alakult ki. A második világháború előtt (s részben alatt) erről történetírásában nem esik szó, sőt ott még kisebb részben egy nemzeti romantikus szemlélet elemei is kitapinthatók. Alapvetően hiányzik mindez népiségtörténeti tanulmányaiban, így „A magyarság életrajza”-ban (de „A magyar parasztság történeté”-ben is), ahol inkább a „populus”, a kompakt módon felfogott nép, „népi közösség” szempontjai érvényesülnek. (Minderre bizonyíték az is, hogy teljesen hiányzik a „harmadik út” gondolata Mályusz Elemér népiségtörténettel kapcsolatos kutatásaiból is, amely mégiscsak Szabó István ilyen jellegű törekvéseinek a bevallott kútfeje.)

Mindez a „harmadik utas” felfogás egy másik szempontból is értelmezhető, s itt inkább azoknak a véleménye releváns (Orosz István, Rácz István, Pamlényi Ervin, Hoffmann Tamás, részben Fáy Béla, Wellmann Imre, Gyáni Gábor, Romsics Ignác, Faragó Tamás), akik Szabó Istvánnak az egyéb, alapvetően társadalomtörténeti alapállású történészekkel (Országos Levéltárbeli kollégáival, így Pleidell Ambrussal, Berlász Jenővel, Guoth Kálmánnal, Wellmann Imrével, Sinkovits Istvánnal, illetve Maksay Ferencsel, Fügedi Erikkel, Jakó Zsigmonddal²¹) való rokonságát hangsúlyozzák, az igazán kiemelkedők, így Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor vagy Hajnal István mellett. A nevek megemlékezésén kívül ez az

²⁰ Vö. Székely György, de pl. Szendrey István, Szuhay Miklós, Kristó Gyula, Pach Zsigmond Pál és mások Szabó István elleni kritikáit.

²¹ A disszertációban még pl. Imreh István, Váczy Péter, Fekete Nagy Antal a későbbi generációból Szűcs Jenő, majd Szabad György, Varga János, Dienes István, Kovacsics József szellemi rokonságára mutat rá a szerző. A tanítványok közül pl. Für Lajos, Kovács Zoltán, részben Zimányi Vera vagy Péter Katalin és a Szabó István nézetei közötti rokonságnak tulajdonított jelentőséget. (Utóbbi kettő persze nem volt közvetlen Szabó István tanítvány.) Közülük természetesen nem mindenki jöhet azonos mértékkel számításba a társadalomtörténeti szempontok vonatkozásában, vannak, akiknél az ideológiai aspektusok legalább annyira dominálnak.

dc_1911_21. A dalom azonban nemigen tárta fel, hogy mi is ezeknek a párhuzamoknak a szemléleti tartalma, bár a metodikai vonatkozásokra, így a társadalomtörténeti aspektusra, a rendkívül széleskörű, alkalmanként nem okleveles forrásbázisra vagy a rokontudományokkal való intenzív kooperációra (Mendöl Tibor, Györffy István, Kniezsa István, Melich János) többször utalt.

Jelen sorok írója a disszertációban ebben a vonatkozásban különösen Hajnal István szerepét és koncepcióját emelte ki, akinek a nézetei persze közel álltak a népi ideológiához is, itt tehát nincs különösebb ellentmondás. Merthogy Szabó fogalomrendszerében lehetetlen fel nem ismerni már a harmincas évektől kezdődően a „közösség”, a „kölcsonosság” a „szokásszerűség”, alkalmanként a „tradicionalizmus” s vele szemben (s persze szintén alkalmanként) a „racionalizmus”, „individualizmus”, „érdek”, „okszerűség” fogalmait. Előbbiekre különösen, amint erről korábban szó esett, „A debreceni közösség”, „A parasztság a magyarság történetében” című előadása, az Eckhardt kötet-beli tanulmánya, „A jobbágy megnevesítése”, „A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság időszakában”, az 1948-as kötet tanulmányai, de a hatvanas évekbeli falutörténeti monográfiák kapcsán is számos példát hoztam, sőt egyes tanulmányokban egyenesen tobzódik az ilyen jellegű szóhasználat.

A szerző megállapításai szerint ez (a levelezésük mellett) egyértelműen bizonyítja Hajnal István koncepciójának alapvető hatását és jelentőségét Szabó István életművében, ami azt sugallja, hogy az egyéni teljesítménynek, a munkának és az innovációnak (amelyek egyébként a nyugat európai értékek, a kapitalizmus, indusztrializmus és a „polgári” demokrácia eszméjével ekvivalensek) számára is csak a közösségi értékekbe, a „hagyományba” és a „szokások”-ba való integrálással van értelme és pozitív jelentősége de pl. a középkorban a jobbágy és földesúr viszonyát mindenképpen ez szabályozza legfőképp, nem feltétlenül az osztályharc, vagy az érdek és a haszon). Ez a közösségi fogalom (amint erre Tagányi Károly kapcsán Wellmann Imre is utal), az egyéni szempontoknak a közösségi értékek alá rendelése (ami amúgy egyfajta keleti vonás, az 1945/48 utáni kelet-európai „népi” demokráciákra mindenképpen jellemző vonás) azonban számos vonatkozásban gyökeresen különbözik a szocialista-kommunista felfogás „közösségi” elvétől, hiszen utóbbi közösségen mindenekelőtt az állami onnipotenciával összekötött (azáltal megvalósított/realizált) tulajdon közösségét látta, ami így az egyéni szabadság kiküszöbölését, az egyénnek a közösség alá való rendelését jelentette. Szabó Istvánnál azonban (s itt tökéletesen egyezik Hajnal Istvánnal) mindezzel szemben a „közösség” többek között „kölcsonosság” is, ami az egyéni, az individuális szabadság elvét is magában hordozza, nem véletlen, hogy számtalan tanulmányában hangsúlyozza a jobbágyi/paraszti autonómia szempontjait. (Vö. az említett írások a mezőváros, tanya, hajdúszabadság, stb. kérdéskörével összefüggésben, 1948-ban a

dc_1911_21 „Alajdon” szabadsága az egyenlősítés kényszerével szemben, stb.²²⁾ Mindezzel azonban ismét egy átmeneti és harmadik utas, Nyugat és Kelet (egyén és közösség) között kiegyenlítést igénylő szemlélethez jutunk.²³

A szerző szeretné hangsúlyozni/aláhúzni azonban azt is, hogy Szabó István mindehhez alapvetően 1945 után jutott el, s népi és történelmi azért nem állott olyan kibékíthetetlen ellentétben egymással nézeteiben, mint a népi ideológia számos hívénel, s 1945 előtti nézeteiben inkább Mályusz Elemérre vagy Domanovszky Sándorra hivatkozik. Bizonyíték minderre akár a „Nemzetszemlélet és magyarságtudat” című tanulmánya is, ahol többször referál pozitívan Szekfü Gyulára, s ezt megteszi egyéb helyeken is (Vö. „A parasztság-szemléletünk alakulásáról” című tanulmány.)

1947-es véleményében kifejezetten a magyar nép története helyett a magyar nemzet története címet kéri számon, s ezt egyetemi előadásaiban következetesen érvényesíti (végig a magyar nemzet történetéről beszél), ötvenes évekbeli lektori véleményeiben is bírálja az „ún. történeti Magyarország”, „ún. szentistváni állam” kifejezéseket, de számos példát hoztam a történelmiség hordozóinak tekintett nemességről való pozitív felfogásáról, többek között 1848/49-cel kapcsolatban, ahol nem véletlenül igazolta Kossuth pozícióját.²⁴

Hivatkozott irodalom:

Balogh István, 1978: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. *Déri Múzeum Évkönyve*. Debrecen. 453–458.

²² Mindezekhez hozzátehetjük bizonyos esetekben a székely, jászkun szabadság/önkormányzat hangsúlyozását, a középkorban telekkatonaság, mint a paraszti emelkedés egyik lehetőségének a kiemelését.

²³ Ez az átmenetiség a 19. századra vonatkozóan, mint a „porosz út” kizárólagosságának megkérdőjelezése szerepelt a korábbiakban. Nem véletlen, hogy ekkor kap újbóli jelentőséget a félnomád tézis is a honfoglalás időszakával összefüggésben.

²⁴ Azt is meg kívánja végül jegyezni a szerző, hogy az itt fejtegetett kérdésekről való állásfoglaláshoz mindenképpen szükséges egyfajta historiográfiai összkép, „szinoptikus ítélet” kialakítása is. Hiszen csak a kifejezetten erre vonatkozó reflexiók fényében tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy mi is a Szabó István életművében alapvető szerepet játszó „népiségtörténet”, de ez szükséges az olyan minősítések elkerülésére is, miszerint a szellemtörténet azonos a spekulatív konstrukciókkal (ami Szabó Istvántól távol állt.) Szintén a historiográfiai összkép kialakítása segít annak tisztázásában is, hogy mi is a politikai eseménytörténet („histoire événementielle”) büvkörében működő nemzeti romantikus iskola, hiszen az ettől való elhatárolás Szabó István esetében alapvető momentum. S ez szükséges többek között annak körüljárásához is, hogy a magyar historiográfia fejlődésében mit jelentett az ún. „polgári történetírás” hagyományainak a továbbélése az 1945/1948 utáni periódusban (megjegyzem: részben a társadalomtörténeti szempontok érvényesítését is egy alapvetően a politikai történet uralta légkörben), s esetleg ebben van meg Szabó István történetírói/történetész működéseknek egy másik alapvető jelentősége. (Itt persze a társadalomtörténeti/szociológiai szempontokra való utalás némileg ellentmond a „Történelem és élet” tanulmányban kifejtetteknek, de például az itt érvényesített látásmód sem politikai-eseménytörténeti aspektus, az ellentmondás így részben feloldható.) Vagy mondjuk, hogy mit jelentett a főként az 1960-as években kibontakozó „reprofesszionalizáció”, amelyhez szintén alapvető a kapcsolat Szabó István munkáiban, tekintve, hogy művei ebben a vonatkozásban is (tehát pl. a professzionális, szakmai szempontok példaszerű érvényesítése, a széleskörű és megbízható forrásbázis, forráskezelés- illetve kritika, stb., de a nemzeti szempont érvényesítése úgyszintén fontos itt) alapvető üzenetet hordoznak.

- dc_1911-2111 Palacky Istvánné, 1982. *Szabó István 1898–1969. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága I.* Debrecen.
- Borosy András, 2002: Találkozásaim, barátságom Szabó Istvánnal
In: *Thesaurus solemnus*. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Debrecen-Nyíregyháza. 13–18.
- Borosy András, 2003: Emlékezés Szabó Istvánra.
In: *Történeti Tanulmányok X.* Szerk. Takács Péter. Debrecen. 161–163.
- Dénes Iván Zoltán, 2015: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfü Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony: Kalligram.
- Fáy Béla, 1998: Szabó István - életközeli. In: Rácz István (szerk.), 1998. *Szabó István Emlékkönyv*. Debrecen. 24–37.
- Für Lajos, 1976. Bevezető. Szabó István-pályakép. In: Szabó István: *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. 7–30. Budapest: Akadémiai
- Leon J. Goldstein, 1976: *Historical knowing*. Austin&London:University of Texas Press.
- Jiri Koralka, 2007: *Frantisek Palacky (1798–1876). (Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat.)* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Kriston Pál, 1991. *A történetírás története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Léderer Emma, 1964: *Bevezetés a történettudományba*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Orosz István, 1978: A történetíró munkássága. *Alföld*, 29.évf., 7. sz. 50–56.
- Orosz István, 1999: Szabó István és Debrecen. *Debreceni Szemle*. 7.évf. (Új folyam.)1.104–108.
- Pamlényi Ervin, 1969: Szabó István halálára. *Magyar Nemzet*. 51. sz. 12.
- Rácz István, 1989: Előszó. In: *Paraszság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szerkesztette: Rácz István. 9–12.
- Rácz István, 1998: Előszó. In: Rácz István (szerk.). *Szabó István Emlékkönyv*. Debrecen. 11–14.
- Rácz István, 1999: Szabó István emlékezete. *Debreceni Szemle*, 7.évf., (Új folyam)1. 96–103.
- Rácz István, 2002: Szabó István emberközeli. In: Egey Tibor–Horváth M. Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára. Budapest: Pest Megyei Levéltár. 9–16.
- Sándor Pál, 1954: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. *Századok*. 88.évf., 2–3.sz. 373–419.
- Christian Simon, 1996: *Historiographie*. (Eine Einführung). Stuttgart.

dc_19111210
Erdő László Dávid, 2017: Eckhart Ferenc történetírásának súlypontjai. PhD értekezés.
Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. (Kézirat.)

IV./Az értekezés témakörében megjelent publikációk:

Könyvek:

Erős Vilmos, 2000: A Szekfü-Mályusz vita. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Erős Vilmos, 2005: Asszimiláció és retorika. (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója.)"Csokonai Disputa Könyvek". Debrecen: Csokonai Kiadó.

Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok. (Szerkesztette, jegyzetekkel és előszóval ellátta Erős Vilmos.) Budapest: Lucidus Kiadó, 2005.

Erős Vilmos, 2010: A szellemtörténettől a népiségtörténetig.(Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.) Ad Librum Kiadó, Budapest.

Erős Vilmos, 2012: A szellemtörténettől a népiségtörténetig.(Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.)(2., javított, bővített, átdolgozott kiadás.) Debrecen: Debrecen University Press, Egyetemi Kiadó.

Erős Vilmos, 2015: Modern historiográfia. (Az újkori történetírás egy története.) Budapest: Ráció Kiadó.

Erős Vilmos: Populus, plebs, rusticus. (Szabó István „harmadik utas” társadalomtörténete.) Ráció Kiadó, Budapest, 2021. (Megjelenés alatt.)

Tanulmányok, recenziók:

Erős Vilmos, 2000: Szabó István körül. Aetas, 15.évf., 3. 110-126.

Erős Vilmos, 2000: A historiográfia legújabb szintézise. Klió, 1. 25-32.

Erős Vilmos: Szabó István és 1848/49. In: Ünnepek - hétköznapiak - emlékezet. (A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Szécsény, 2000.augusztus 24-26.) Rendi társadalom - polgári társadalom. 14. Salgótarján 2002. 276-284.

- dc_1911 Vilmos Erős: István Szabó und die Probleme von 1848/1849. In: The first Millenium of Hungary in Europe. Debrecen University Press. Debrecen, 2002.480-490.
- Erős Vilmos, 2003: Szabó István és 1848/49. Valóság. 46.évf., 7. 94-108.
- Erős Vilmos, 2004: Bevezető Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat című tanulmányához. Kisebbségkutatás. 4. 635-646.
- Erős Vilmos, 2005: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz.
In: Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok. Budapest: Lucidus Kiadó, 7-44.
- Erős Vilmos, 2007: Verbiage, sorvezetővel.(Válasz Bolgár Dánielnek.) Budapesti Könyvszemle, 1. 3-7.
- Erős Vilmos, 2009: Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola(Szabó István). Néprajzi Látóhatár, 1. 5-39.
- Erős Vilmos, 2009: A magyar történetírás a két világháború között. Erdélyi Múzeum, 1-2. 7-27.
- Erős Vilmos, 2009: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. Valóság, 2. 48-69.
- Erős Vilmos, 2010: A szellemtörténettől a népiségtörténetig.(Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.) Habilitációs értekezés tézisei.
Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Erős Vilmos, 2011: Szabó István "Magyar története" az 1950-es években. ("Metszetek a magyar filozófiai gondolkodás elmúlt 100 évéből "című konferencián elhangzott előadás. 2011.április 28. Debreceni Akadémiai Bizottság.)
Nagyerdei Almanach.(A Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének Évkönyve.) 2. 1-20.
<http://www.nagyalma.hu/archivum.php>.
- Erős Vilmos, 2012: Szabó István "ellentörténelme"-i az 1950-es években. (Hungarológiai Konferencia, Kolozsvár, 2011. augusztus 27-én elhangzott előadás.) Magyar Szemle, május-június. 98-119.
- Erős Vilmos, 2013: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. Századok, 147. évf., 1. 33-62.
- Erős Vilmos, 2013: Magyar Historiker-Streit?.A Mohács-vita az 1970-es években. In: Loci memoriae Hungaricae. II. Szerkesztette: S. Varga Pál-Száraz Orsolya- Takács Miklós.
Debrecen: Egyetemi Kiadó. 297-308.
- Erős Vilmos, 2013: Az 1945 utáni magyar történetírás. Valóság, 10. október. 48-74.
- Erős Vilmos, 2014: A Mohács-vita. Magyar Szemle, 3. Május-június 55-76.
- Vilmos Erős, 2015: Ethnohistory in Hungary (Elemér Mályusz and István Szabó). Journal of Eurasian Studies. Den Haag. (Hollandia)1. Január-március. 17-36.

- dc_1911 Vilmos Erős, 2015: In the Lure of „Geistesgeschichte”. (The Theme of Decline in the Hungarian Historiography and Historical Thinking Between the Two World Wars.) European Review of History / Revue européenne d’histoire, Vol., 22. 3. 411-432.
- Erős Vilmos, 2016: A második „száműzött Rákóczi” vita.(Szekfü Gyula Bethlen Gábor című művének korabeli fogadtatása.) Századok, 150.évf., 1. sz. 3–46.
- Erős Vilmos, 2016: Menekülés a hallgatásba...és a szellemtörténetbe. (Domanovszky Sándor történeti-politikai nézetei az 1930/1940-es évek fordulóján.) Aetas, 31.évf., 4. 77-97.
- Vilmos Erős, 2016: Ein Wegbereiter der modernen Gesellschaftsgeschichte in Ungarn. Elemér Mályusz (1898-1989)Ungarn Jahrbuch, Band 32 (2014-2015), München-Regensburg, 2016. 229-242.
- Vilmos Erős, 2016: „Volksgeschichte in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen(und danach).” In: Wissenschafts- und Universitätsforschung am Archiv. Beiträge des Österreichischen Universitätsarchivkolloquiums, Karl Franzens Universität, Graz, 2015. április 14-15.) (Hrg. von Alois Kernbauer.) Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt. 91-110.
- Erős Vilmos, 2017: A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai). Valóság, 60.évf., február. 19-52.
- Erős Vilmos: „A magyarság létét tápláló népi forrás”. Szabó Istvánnak a magyar parasztság középkori történetével kapcsolatos munkái. Valóság, 2017/9. Szeptember. 33-63.
- Erős Vilmos, 2017 : „A magyarság létét tápláló népi forrás”. Szabó Istvánnak a magyar parasztság középkori történetével kapcsolatos munkái. Agrártörténeti Szemle, 1-4. 89-124.
- Erős Vilmos, 2017: Ethnohistory in Hungary between the two world wars. The case of Elemér Mályusz and István Szabó. *Hungarian Studies Review*, Vol. XLIV, Nos. 1-2 (Spring-Fall) 53-81.
- Erős Vilmos, 2018: Plebs és populus között. (Szabó István koraújkorra vonatkozó parasztságtörténeti tanulmányai.) 1. rész. Valóság, 3. Március. 32-58.
- Erős Vilmos, 2018: Plebs és populus között. (Szabó István koraújkorra vonatkozó parasztságtörténeti tanulmányai.) 2. rész. Valóság, 4. Április. 54-84.
- Erős Vilmos, 2019: A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években). I. Valóság, 3. Március. 59-79.
- Erős Vilmos, 2019: A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években). II. Valóság, 4. Április. 12-41.
- Erős Vilmos, 2019: A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években). III. Valóság, 5. Május. 33-58.

- dc_1911E21 Vilmos, 2019: Szellemtörténet versus népiségtörténet. (Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek elején.) Történelmi Szemle, 3. 479-498.
- Erős Vilmos, 2019: Szabó István debreceni „identitásai”. Valóság, 12. december. 49-59.
- Erős Vilmos, 2019: Szabó István a magyar történeti irodalomban. In: Déri Múzeum Évkönyve, Szerk. Angi János. Debrecen, 2019. 27-56.
- Erős Vilmos, 2020: A „harmadik út” öröksége az 1945 utáni magyar agrár-történetírásban. In: „Örökség, történelem, társadalom. Egy képzelte múlt felé?”. Szerk. Szívós Erika, Veres Dániel. Budapest, 2020. Hajnal István Kör. 206-224.
- Vilmos Erős, 2020: “Geistesgeschichte” versus “Volksgeschichte” im Ungarn der frühen 1940-er Jahre.(Gyula Szekfű und István Szabó über die Geschichte der ungarländischen Nationalitäten.) Ungarn Jahrbuch. 35 (2019). Hg. von Zsolt K. Lengyel. Pustet Verlag, Regensburg, 2020. 209-227.o.
- Erős Vilmos, 2020: Populus, plebs, rusticus. Parasztság és kapitalizmus. (Szabó István életművének utolsó évtizede.) Valóság, 4. Április, 62-93.
- Erős Vilmos, 2020: Szabó István debreceni „identitásai”. In: A ’debreceniség’ mintázatai és párhuzamai. (Városi identitás és a kulturális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig.) Loci memoriae Hungariae IX. Szerk. Bódi Katalin-Fazakas Gergely-Lapis József. Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2020. 273-284.
- Erős Vilmos, 2020: Szabó István (1898-1969) a magyar történeti irodalomban. Századok, 3. 621-644.
- Erős Vilmos, 2020: Populizmus és emlékezetpolitika egy 1948-as centenáriumi kötet kapcsán. In: Populizmus és emlékezetpolitika. Szerk. B. Kádár Zsuzsanna. MTA- Wesley János Főiskola. Budapest., (A 2019. December13-14én tartott konferencia előadásai.) Budapest, Wesley János Főiskola, 2020. 75-86.
- Erős Vilmos, 2020: Egy „polgári” történész viszontagságai az 1950-es/1960-as években. Múltunk, 2020/4. 106-130.
- Vilmos Erős, 2021: “Geistesgeschichte” versus “Volksgeschichte” (Gyula Szekfű, István Szabó und die Debatte über die Geschichte der Nationalitäten in Ungarn zu Beginn der 1940-er Jahre) In: Opfermythen in Zentraleuropa. Hg. László Balogh, Christoph Leitgeb. Wien, Praesens Verlag, 2021. 119-139. S.

Forráspublikációk:

- dc_1911E21 Erős Vilmos(közzéteszi), 1999: Történelem és élet. (Szabó István előadása.) Történelmi Tanulmányok VII., Szerk. Takács Péter. Debrecen: KLTE. 215-224.
- Szabó István, 2000: Nagyszöllős.(Közzéteszi Erős Vilmos.) Történelmi Tanulmányok VIII., Szerk. Takács Péter. Debrecen, 183-186.
- Szabó István, 2002.: Kossuth Lajos. (Közzéteszi Erős Vilmos.) Debreceni Szemle, 4.szám. 162-169.
- Szabó István előadása a tudományos magatartásról, 2003. (Közzéteszi Erős Vilmos.) Történelmi Tanulmányok X., Szerk. Takács Péter. Debrecen. 155-160.
- Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. I. (Közzéteszi Erős Vilmos.) Kisebbségkutatás, 2004/4. 647-667.
- Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. II. (Közzéteszi Erős Vilmos.) Kisebbségkutatás. 2005/1. 81-94.
- Szabó István levelei Mályusz Elemérnek.(Közzéteszi Erős Vilmos.) In: Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok. Lucidus Kiadó, Budapest, 2005. 209-229.
- A harmadik út felé, 2006. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos. „Kisebbségkutatás Könyvek.” Budapest: Lucidus Kiadó. 418 o.
- Erős Vilmos : A „porosz utas” fejlődés „lassú” változata. (Szabó István opponensi véleménye 1955-ből Szántó Imre könyvéről.) Aetas, 2019/4. 106-134.

Konferencia előadások:

- Szekfű Gyula, Mályusz Elemér és Szabó István 1848/49-ről. 1848/1849-es konferencia, Debrecen, 1999;
- Szabó István és 1848/49. A Hajnal István kör konferenciája. Szécsény, 2000.
- Szabó István és 1848/49. The first Millenium of Hungary in Europa című konferencia. Debrecen, 2000.
- Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola. (Szabó István.) Habilitációs előadás. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2011. április 6.
- Szabó István Magyar történet-e. (Metszetek a magyar filozófiai gondolkodás elmúlt 100 évéből című konferencia. 2011.április 28. Debrecen, Debreceni Akadémiai Bizottság.)
- Szabó István "ellentörténelme"-i az 1950-es években. (Hungarológiai Kongresszus, Kolozsvár, 2011. augusztus 27.)

dc_1911_21- Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola. (Babes Bolyai Egyetem Magyar Történeti Intézet, Kolozsvári Akadémiai Bizottság, Kolozsvár/Cluj, 2012. november 13.)

- Hungarian historiography between the two world wars. (Babes Bolyai Egyetem, Történeti Intézet, Kolozsvár/Cluj, 2012. november 14.)

-Az 1945 utáni magyar történetírás. (Mikes Kelemen Kör, Den Haag, Hollandia). 2014.február 16.

- „Volksgeschichte in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen(und danach).” Universitätsarchivkolloquium, Karl Franzens Universität, Graz, 2015. április 14.

-Volksgeschichte in Ungarn (Elemér Mályusz und István Szabó). Universität Wien, Lehrstuhl für Finnougristik, 2015. április 15.

- Népiségtörténet Magyarországon a két világháború közötti időszakban. Universität Wien, Lehrstuhl für Finnougristik, 2015. április 16.

- “Geistesgeschichte” versus “Volksgeschichte” (Die verschiedenen Deutungen von Gyula Szekfű und István Szabó über die Geschichte der Nationalitäten in Ungarn zu Beginn der 1940-er Jahre) („Geschichtsdeutungen in Zentraleuropa.” DAB, Debrecen, 2016. szeptember 1-3.)

- Szabó István debreceni „identitásai”. A ’debreceniség’ mintázatai és párhuzamai. (Városi identitás és a kulturális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig.) DE, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet/Magyar Emlékhelyek Kutatócsoport konferenciája. Debrecen, 2018. január 26.

- A „harmadik út” öröksége az 1945 utáni magyar agrár-történetírásban. „Örökség, történelem, társadalom. Egy képzelt múlt felé?”. A Hajnal István Kör konferenciája, Szentendre, 2018. augusztus 30-szeptember 1.

- The Persecutions of a “Bourgeois Historian”: The Case of István Szabó in Hungary in the 1950s. “Academic Freedom in Historical Perspective”. The Anniversary Conference of European Review of History/Revue d’Histoire Européenne. CEU, Budapest, 2018.november 8-10.

- Egy „polgári” történész (Szabó István) üldöztetései az 1950-es években. II. Nemzetközi Historiográfiai Konferencia, Debrecen. Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet. 2019. október 17.

- Populizmus és emlékezetpolitika egy 1948-as centenáriumi kötet kapcsán. Populizmus és emlékezetpolitika. MTA- Wesley János Főiskola. Budapest., 2019. December. 13-14.